

Кому належить карпатська культурна спадщина?

*Тамара Малькова, Інформаційний центр «Зелене досье».
Підготовлено для літньої сесії Міжнародної Карпатської Школи, червень 2020*

Карпатська конвенція (Рамкова Конвенція про охорону та сталий розвиток Карпат) охоплює весь спектр гірського життя. І хоча розроблена й підпорядкована вона екологічним відомствам в усіх семи країнах (Сторони конвенції: Чеська Республіка, Угорщина, Польща, Румунія, Сербія, Словацька Республіка й Україна), але не менше стосується і численних інших державних та недержавних структур. Дійсно, сталим розвитком Карпат мають опікуватись не лише екологічні відомства, адже йдеться і про енергетику, і про транспорт, промисловість та сільське господарство, а не тільки про питання біорізноманіття, ліси, ландшафти та водойми, що знаходяться безпосередньо у підпорядкуванні міністерств охорони довкілля. Тобто, інтеграція екологічних засад до інших галузевих політик є цілком логічною. Втім, саме цей інтеграційний, сталий підхід зіграв і доволі негативну роль у справі впровадження конвенції.

Згідно конвенції, Сторони мають опікуватися збереженням культурної спадщини та традиційних знань (*Стаття 11: „Сторони проводять політику, спрямовану на збереження та підтримку культурної спадщини та традиційних знань місцевого населення, виробництва та продажу місцевих виробів, предметів мистецтва та народної творчості. Сторони спрямовують свої зусилля на збереження традиційної архітектури, особливостей землекористування, місцевих порід домашніх тварин та різноманіття культивованих рослин і стале використання диких рослин у Карпатах”.*)

Але конвенція має рамковий характер. Тобто, її статті не мають прямої дії, до них треба приймати додаткові документи, які набудуть після узгодження та прийняття/ ратифікації Сторонами силу закону. Відповідні інструменти, Протоколи, прийняті і вже працюють стосовно збереження

біорізноманіття, охорони лісів, сталого розвитку транспорту, туризму та сільського господарства (конкретний статус кожного з протоколів можна подивитись [тут](#)). Зрозуміло, що процес розробки й узгодження цих документів не був простим, всі країни мали свої погляди й ставлення до вироблення спільних правил, але спільними зусиллями вдалося досягти згоди, і наразі ці рішення, так чи інакше, впроваджуються в життя. А от на розробці правових інструментів до статті 11 успішний до того міжнародний процес добряче загальмував.

Чому – дуже просто пояснити. А знайти вихід із ситуації – складно.

Від самого першого питання – що ж таке власне карпатська культурна спадщина – почалися суперечки. В середині країн: чи вважати культурною спадщиною природні об'єкти та унікальні ландшафти, чи треба відносити до культурної спадщини традиційні страви та спосіб господарювання, або ж варто обмежитися архітектурними пам'ятками та мистецькими виробами? Фахівці-музейники наполягали: ми не можемо розділити на складові, наприклад, полонинську культуру, - тут поєднано і ландшафти, і вівчарство як ведення традиційного господарювання, і вироблення побутових предметів, одягу та їжі, і обрядові дійства. Представники міністерств сільського господарства натомість переконували: сільське господарство та виробництво сирів – це питання аграріїв, а не культури. Та найбільш запеклі дискусії розгорнулися навколо національної приналежності культурної спадщини. Коли румунські та угорські дослідники карпатської культури сперечаються щодо національного походження того чи іншого об'єкту, це ми можемо пояснити перетинами їхньої історії та територій. Але коли польські колеги презентують в якості особливого об'єкта гірських коней, називаючи їх польськими кониками, ми здійснюємо галас: та це ж наші, гуцульські коники!

І такі проблемні об'єкти можна перелічувати довго.

У грудні 2006-го року, після набуття конвенцією чинності, в Києві відбулася перша конференція Сторін, де було ухвалено основні напрямки подальшої роботи, зокрема, створено міжурядову Робочу групу по впровадженню Статті 11 „Культурна спадщина та традиційні знання”. А на першій зустрічі Робочої групи, яка проходила у Венеційському офісі ЮНЕСКО і за активної участі експертів цієї міжнародної організації, домовились про визначення Карпатської культурної спадщини, про необхідність створення Списку Карпатської культурної спадщини та заснування спеціального фонду для підтримки об'єктів списку. Треба зауважити, що співпраця з ЮНЕСКО, її багаторічний досвід у створенні Списку всесвітньої спадщини та впровадженні [Конвенції про охорону всесвітньої культурної і природної спадщини](#), було взято за основу роботи над Карпатським списком. Але, усвідомлюючи, наскільки складна і довготривала процедура внесення об'єктів до списку ЮНЕСКО, сподівалися розробити для Карпатського регіону полегшений варіант, що мало б пришвидшити процес взяття під охорону карпатських пам'яток культури.

Але спочатку треба було з'ясувати, що саме має визначатися як цінності, хто визначатиме, які процедури для внесення до списку, які принципи й методи застосовувати тощо. Відповіді на ці питання почали шукати в усіх країнах. Та, перш за все, вирішила Робоча група, треба запитати в людей, небайдужих до Карпатської культурної спадщини, їхніх порад та рекомендацій. Ініціатор створення Списку Карпатської культурної спадщини, міжнародна коаліція громадських організацій ANPED, провела широкі громадські консультації в усіх країнах конвенції. (В Україні проект координував інформаційний центр „Зелене досьє” у співпраці з Громадською радою з питань туризму та курортів, державним радіо та радіо „Свобода”.)

То чого ж, власне, хочуть мешканці Карпат та небайдужі громадяни з усіх країн конвенції? Що показали консультації з громадськістю? По-перше, люди занепокоєні тим, що цінності руйнуються і зникають, мало вивчаються й записуються, що молоде покоління не поспішає переймати традиції майстрів, що заради бізнесу знищується природна спадщина, навіть охоронювані об'єкти. До майбутнього списку пропонувалося внести **природні** об'єкти, які мають як природну, так й культурну цінність (наприклад, букові праліси, священні та меморіальні дерева, джерела, скелі тощо); об'єкти **матеріальної** спадщини (включаючи церкви, зокрема, дерев'яні, прадавні кам'яні пам'ятки та жертівники, народні промисли, одяг до певних свят чи подій тощо); **духовну** спадщину (аутентичні діалекти, танки горян, легенди та казки, музичні твори й пісні, традиційні обряди). Потрібно скласти перелік об'єктів матеріальної спадщини, заборонити їх руйнування та руйнівну реставрацію, а також продовжувати/ поновити дослідження, популяризувати та робити більш доступними музейні матеріали. Такі витвори мистецтва, як музика, пісні, образотворче мистецтво, треба збирати, записувати й зберігати. Крім цього, що не менше важливо, питання треба ставити не тільки про взяття під охорону об'єктів культурної спадщини, але і про те, як це розвивати, тобто адаптувати до змін часу. І всі ці заходи, наголошували учасники консультацій, треба запроваджувати негайно.

Результати дослідження та обговорень представили на розгляд наступної наради Конференції Сторін (2008 рік, Бухарест, Румунія). Конференція Сторін схвалила визначення (***“Карпатська спадщина – це різноманіття природних, культурних та змішаних матеріальних і нематеріальних об'єктів та їхньої взаємодії, які визначають Карпатську унікальність та ідентифікацію”***), проведені консультації та їх висновки, підтримала ідею створення Списку Карпатської спадщини та порадила Сторонам підтримувати подальшу діяльність у цьому напрямку коаліції громадських організацій ANPED. ([*DECISIONS of the Second Meeting of the Conference of the Parties to the Carpathian Convention. COP2/8 Cultural heritage and traditional knowledge – Article 11 of the Carpathian Convention*](#)).

Протягом наступних трьох років громадські організації з Чехії та України напрацьовували в пілотних регіонах механізми створення Списку (в Україні це були Косівський та Хустський райони), склали інтерактивну карту, яка мала б стати базовим інструментом для подальшої роботи. Водночас тематична робоча група розробляла правовий інструмент – протокол. Отже, творча співпраця представників усіх країн відбувалася доволі плідно ... допоки до неї не підключилися національні відомства, які відповідають за розвиток культури та агрополітику і яким (за правилами конвенції, дотримуючись засад сталого розвитку та політики інтеграції) координаційні екологічні органи делегували право узгоджувати й підписувати документи від імені країн. Аграрні відомства побачили в проекті протоколу зазіхання на сільське господарство і запропонували вилучити аграрну тематику з протоколу про культурну спадщину, - тобто, все, що стосується полонинської культури, вівчарства, а також традиційної продукції, виробленої з овечої вовни чи молока. А румунське міністерство культури взагалі виступило категорично проти прийняття протоколу, адже підходи до визначення карпатської культурної спадщини не відповідали офіційній позиції країни щодо розвитку національної культури. Румунська делегація на черговій нараді Конференції Сторін (2014, Чеська Республіка) наполягала на зупинці процесу, і тільки величезними зусиллями переговорників з різних міжнародних структур вдалося протиснути рішення хоча б про те, що робота має бути продовжена. Проект протоколу був відкинтий, питання про створення списку тихенько відклали, щоб і його не скасували повністю.

Ми звикли до тези про те, що «екологія не знає кордонів». Тобто, забруднення переносяться від країни до країни без будь-яких віз, ведмедиця гуляє Карпатами без печатки в паспорті, а рослинний світ орієнтується на природні умови, а не на прикордонні стовпи. Мабуть, тому фахівці – екологи швидше знаходять спільну мову, приймаючи рішення про захист природного

середовища. З культурною спадщиною інша ситуація: національна та галузева приналежність заважає домовитись про спільні дії. І процес, який розпочався в рамках Карпатської конвенції 15 років тому і був визначений громадянами країн як нагальний, досі не призвів до збереження жодного об'єкту.

І все ж...

У травні 2013 року Парламент Румунії урочисто проводив у першу мандрівку дивний (на той час) колектив – «Редик Карпатський».

Коли, за три роки до того, Пьотр Когут та його друзі наважилися озвучити цю ідею в присутності поважних представників урядів карпатських країн, до них поставились із стриманою посмішкою, - мрійники. Втім, активісти польської організації „Pasterstwo Transhumancyjne” і головний ініціатор незвичайного проекту Пьотр Когут за три роки змогли переконати скептиків у тому, що велика мандрівка овечого стада старовинним волоським шляхом – можлива. «Мій прадід ходив з вівцями цими полонинами, мій дід, мій батько. Я хочу повернути добрі карпатські традиції», - твердив Пьотр.

Європа утворилася завдяки культурі, - вважають організатори проекту, польська фундація «Pasterstwo Transhumancyjne” та румунська «Asociatia Transhumanta». Основа карпатської культури – вівчарство. Воно впливає на музику, на танці та ритуали, на колоритний одяг мешканців гірських поселень, на щоденне життя та звичаї. Вівчарські традиції базуються на любові до природи та всього живого. Коріння громад, які живуть в Карпатах, походить з традицій тваринництва. У карпатських людей багато спільного: історія, культура, стиль життя. І вівчарство.

Карпатський Редик – це традиційна для мешканців карпатських країн мандрівка з вівцями, організована для вшанування походів волоських пастухів, що призвело до заселення гірських територій і створення єдиної високогірної полонинської культури, що єднає суспільства та громади Карпатського регіону. Мета овечого походу – відродження традиційного господарювання, культурної спадщини, єднання та співпраця мешканців Карпатських гір.

Сьогодні цей проект вже нікого не дивує. Ми знаємо, що у мрійників усе вийшло: отара в 300 овець пройшла горами із Трансільванії до Польщі, організовуючи на маршруті міжнародні зустрічі, мистецькі акції, майстер-класи з виготовлення продукції вівчарства. Редик Карпатський полюбили в усіх карпатських країнах, за його новинами слідували в соціальних мережах, ним пишаються.

За останні роки до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО (попри всі процедурні складнощі) внесено три карпатські об'єкти з України: дерев'яні церкви Карпат, букові праліси та Косівську мальовану кераміку. Цікаво, що всі ці об'єкти є транскордонними, тобто відображують спільні культурні традиції карпатських країн. [Дерев'яні церкви Карпатського регіону України і Польщі](#) є спільною українсько-польською номінацією; до переліку входять 16 церков, по вісім в кожній країні, які представляють спадщину гуцульську, галицьку, бойківську і лемківську.

Природний об'єкт «Букові праліси Карпат» спочатку був внесений до Списку всесвітньої спадщини ЮНЕСКО як спільна українсько-словацька транскордонна номінація, потім до нього приєдналася Німеччина, а за нею й інші країни Європи. Наразі цей об'єкт називається «Букові праліси і давні ліси Карпат та інших регіонів Європи», його учасницями є 12 європейських країн, але, оскільки про бажання приєднатися заявили ще кілька країн, розглядається питання про його розширення. Щодо Косівської мальованої кераміки, то вона внесена до [Репрезентативного списку ЮНЕСКО](#)

нематеріальної культурної спадщини людства – як зразок традиційного мистецтва та способу зображення історичних сюжетів, що розповідають про життя гуцулів та навколишнє середовище.

За кілька місяців має стартувати проєкт «Карпатський шлях - дослідження, пропаганда та охорона багатства культурної та природної спадщини Карпатського регіону». Його будуть впроваджувати разом представниками всіх країн конвенції. Планується розробити й описати маршрути, що пролягатимуть через весь гірський масив. Також у планах проєкту – розробка нового протоколу до 11-ї статті конвенції та продовження роботи над створенням Списку Карпатської культурної спадщини. Отже, варіанти знаходження порозуміння все-таки є, якщо орієнтуватися на те, що болить всім мешканцям Карпат, що нас об'єднує.